

Janusz Gręźlikowski

Trydencka reforma i odnowa Kościoła : refleksje w 450. rocznicę od zakończenia obrad Soboru Trydenckiego (1545-1563)

Studia Włocławskie 16, 126-146

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GREŻLIKOWSKI

TRYDENCKA REFORMA I ODNOWA KOŚCIOŁA
Refleksje w 450. rocznicę od zakończenia obrad
Soboru Trydenckiego (1545–1563)

Dnia 4 grudnia 2013 roku minęła 450. rocznica od zakończenia obrad Soboru Trydenckiego. Zainicjowane przez ten sobór dzieło odnowy i reformy Kościoła, pomyślane jako remedium na sytuację kryzysu pogłębianą wybuchem reformacji, stanowiło punkt zwrotny w dziejach samego Kościoła oraz ustawodawstwa kościelnego¹.

Dla historyków Kościoła i historyków prawa okoliczności zwołania soboru, jego przebieg oraz dokumenty wciąż stanowią okazję do licznych opracowań i komentarzy ukazujących drogę do reformy w Kościele XVI stulecia, jej przebieg oraz recepcję dekretów soborowych w poszczególnych Kościołach partykularnych². Badania te wskazują, że sobór ten ze swoim głównym motywem odnowy, jaki stanowiła zasada *salus animarum suprema lex esto*³, był odpowiedzią na odczuwalną wtedy potrzebę reformy w Kościele katolickim. Co więcej, dał nie tylko impuls do odnowy Kościoła, ustalił jego podstawę doktrynalną i prawno-dyscyplinarną, ale jednocześnie stworzył dogodne warunki do podjęcia na szerszą skalę

KS. JANUSZ GREŻLIKOWSKI – dr hab. prawa kanonicznego, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, kierownik Katedry Historii Kościelnego Prawa Polskiego UKSW, oficjał Sądu Biskupiego we Włocławku.

¹ Por. W. Góralski, *Reformistyczne synody płockie na przełomie XVI i XVII wieku*, Płock 1983, s. 13; A. Petroni, *Reforma trydencka (w czterechsetlecie zakończenia soboru trydenckiego)*, „Prawo Kanoniczne” (PK), 7(1964), nr 3–4, s. 1–20.

² Zob. J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000.

³ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru Trydenckiego dla historii prawa kanonicznego*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 8(1965), nr 2, s. 10; F. Béchetau, *Historia soborów*, Kraków 1998, s. 181–189.

ofensywnej akcji duszpasterskiej⁴. Z tych powodów zmobilizował wszelkie siły do podjęcia gruntownej wewnętrznej przemiany i reformy Kościoła.

Dlatego warto przypomnieć ważniejsze kwestie związane z soborem, a więc okoliczności jego zwołania, przebieg obrad, reformacyjny charakter, podstawowe ustalenia ustawodawcze, to czym był dla Kościoła i jakie znaczenie miały jego uchwały i postanowienia.

1. Okoliczności zwołania i przebieg Soboru Trydenckiego

W drugiej połowie XV wieku pojawiły się w Kościele ruchy reformatorskie, które dostrzegały konieczność i potrzebę jego odnowy⁵. Wspólną cechą wszystkich katolickich ruchów reformatorskich końca XV wieku i pierwszej połowy wieku XVI było położenie nacisku na pogłębienie religijności i zwiększenie aktywności ogółu wiernych⁶.

W rozwijającej się reformie Kościoła zasadniczo nie brało udziału papieżstwo. Punktem zwrotnym pod tym względem stał się dopiero pontyfikat Pawła III (1534–1549)⁷, który zrozumiał konieczność włączenia się w ruch odrodzenia Kościoła, nadania mu charakteru powszechnego i sam podjął jego odnowę i reformę, a przede wszystkim otworzył do niej drogę swoim następcom⁸. W tym celu powołał w 1535 r. kardynalską komisję reformy obyczajów, w 1537 roku ustanowił komisję kardynalską *De emendanda Ecclesia*, która miała podjąć reformę Kościoła⁹. Następnie podjął reformę zakonów żebrzących, w rękach których spoczywało ówczesne duszpasterstwo i kaznodziejstwo w miastach, a także teologia na licznych uniwersytetach¹⁰. W roku 1542 przeprowadził też reorganizację inkwizycji¹¹, a także podjął próbę reformy polityki finansowej i urzędów

⁴ W. Góralski, *Reformistyczne synody plockie...*, dz. cyt., s. 13.

⁵ D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Katowice 1982, s. 157–158.

⁶ S. Nasiorowski, „List pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin 1992, s. 13.

⁷ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 5, Lublin 1984, s. 149; R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, Kraków 1990, s. 147–148.

⁸ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3, Warszawa 1989, s. 90–91, 96–97; H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła*, t. 3, Warszawa 1986, s. 114–117.

⁹ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 5; T. Silnicki, *Sobory powszechne a Polska*, Wrocław 1962, s. 128; B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 154; zob. K. Schatz, *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, Kraków 2001, s. 164–165.

¹⁰ Tamże, s. 153–154.

¹¹ B. Kumor, „Złoty wiek”. *Reformacja protestancka i reforma katolicka (1506–1572)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1, cz. 2, Poznań – Warszawa 1974, s. 13.

kurii papieskiej, reorganizację ważnych kościelnych instytucji i urzędów oraz próbę wprowadzania w życie bardzo zaniedbanego obowiązku rezydencji¹². Powyższe czynności i zabiegi stanowiły niejako przygotowanie do zwołania soboru, co jednak nie było takie łatwe i proste¹³.

Papież ten już w roku 1536, a więc zaraz na początku swego pontyfikatu, podjął próbę zwołania soboru do Mantui¹⁴. Jednak sytuacja polityczna i gwałtowna opozycja ewangelików niemieckich, a także warunki postawione przez księcia Mantui co do ochrony soboru, nie pozwoliły go zwołać¹⁵. Aprobaty, szczególnie protestantów, nie znalazła też Vincenta proponowana w 1538 r. jako miejsce obrad soborowych¹⁶.

W końcu udało się zwołać sobór, za zgodą cesarza, do Trydentu. Według bulli papieskiej, obrady soboru miały się rozpocząć 1 listopada 1542 r., niespodziewanie jednak wybuchła wojna między Karolem V i Franciszkiem I. To spowodowało zawieszenie obrad¹⁷. Mimo różnych trudności, papież Paweł III zarządził rozpoczęcie obrad soboru 13 grudnia 1545 r., niezależnie od liczby uczestników¹⁸. Początek jego obrad nie był zbyt udany i nie wskazywał na to, że stanie się on wydarzeniem bardzo znaczącym dla Kościoła¹⁹. Przed garstką ojców soborowych²⁰ stanęło wiele trudnych problemów, przede wszystkim odnoszących się do organizacji obrad i ich tematyki. Wobec odmiennych opinii papieża i cesarza, ustalono kompromisowo, że sobór debatował będzie równolegle nad sprawami wiary (dogmatami i dekretami o wierze) i nad reformą życia kościelnego (dekretami o reformie)²¹.

¹² Tamże; M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 96; B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 154.

¹³ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 128; W. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 96; zob. K. Schatz, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 164–166.

¹⁴ W. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 97.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 129.

¹⁷ M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 97.

¹⁸ Tamże; por. K. Schatz, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 170–173; zob. F. BéchEAU, *Historia soborów...*, dz. cyt., s. 187.

¹⁹ K. Schatz, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 173.

²⁰ Przedstawicielem Polski na Soborze był biskup przemyski Walenty Hubert, delegat króla Zygmunta Augusta. Natomiast biskup Stanisław Hozjusz był na Soborze legatem papieskim, a nie reprezentantem Polski. Por. D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa...*, dz. cyt., s. 160.

²¹ M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 98; H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 117–120.

Do obrad soborowych wybrano najbardziej palące zagadnienia i je zdefiniowano: Objawienie Boże i źródła jego poznania (Pismo Święte i Tradycja), istnienie grzechu pierworodnego, naukę o usprawiedliwieniu (uświęcenie i wewnętrzne odnowienie człowieka), konieczność łaski Bożej i jej rzeczywiste znaki (sakramenty). Dokładniej określono, które księgi Pisma Świętego były i są uznawane przez Kościół za objawione (kanon Pisma Świętego). W nieprzerwanej sukcesji apostoelskiej widziano gwarancję zachowania nieskażonego Pisma Świętego i Tradycji. Przyjęto za tekst autentyczny łacińskie wydanie Pisma Świętego, zwane Wulgatą. Nie zakazano studium języków biblijnych ani tłumaczenia Pisma Świętego na języki narodowe, nakazano zaś ustanowić jego lektorów w kościołach katedralnych, kolegiackich i klasztornych. Przy omawianiu grzechu pierworodnego nie zdefiniowano nauki o Niepokalanym Poczęciu Matki Bożej, ale zaznaczono, że dekret soborowy o istnieniu tego grzechu Jej nie obejmuje. Sakramentami zajmowano się najpierw ogólnie, a potem szczegółowo dwoma z nich: chrztem i bierzmowaniem²².

Z dekretów o reformie najburzliwsze dyskusje wywołał ten, który miał nałożyć ścisły obowiązek rezydencji. Odnosił się on nie tylko do biskupów, ale do wszystkich duszpasterzy, co wypływało z przyjętej przez sobór zasady, iż najważniejsza jest troska o wiernych i że za ich zbawienie odpowiadają przed Bogiem duszpasterze²³. W końcu go przyjęto, dodając do niego dekret zakazujący kumulowania beneficjów. Papież zaś dodał bullę poszerzającą władzę biskupów, by nie musieli stale odnosić się lub nawet osobiście udawać do Kurii Rzymskiej. Zakazał też kardynałom posiadania więcej biskupstw niż jedno²⁴.

Na VIII sesji soborowej, dnia 11 marca 1547 r., na skutek wybuchu zarazy tyfusu w Trydencie i okolicach, podjęto decyzję przeniesienia obrad do Bolonii²⁵. Mniejszość ojców soborowych (tzw. cesarska) pozostała jednak w Trydencie. Groziło to rozbiciem soboru, a może i Kościoła. Tego udało się jednak uniknąć. W Bolonii sobór wprawdzie obradował, ale dziewiąta i dziesiąta sesja tam odbyte nie miały większego znaczenia i nie podjęły żadnych uchwał; pracowały bowiem tylko komisje. Gdy wskutek ostrego protestu cesarza sytuacja uległa jeszcze pogorszeniu,

²² T. Silnicki, *Sobory powszechnie...*, dz. cyt., s. 137–138.

²³ Tamże, s. 139; W. Góralski, *Synod prowincjalny w dyskusji na Soborze Trydenckim*, PK, 30(1987), nr 1–2, s. 113–114.

²⁴ M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 98.

²⁵ Tamże, s. 98–99.

na życzenie papieża, działalność soborowa ustała 1 lutego 1548 r. W dwa miesiące później papież Paweł III zmarł²⁶.

Następnym papieżem został kard. Jan Maria del Monte jako Juliusz III (1550–1555). Swoje dobre stosunki z cesarzem Karolem V i królem francuskim Henrykiem II wykorzystał dla wznowienia obrad soboru, który zaczął obradować od 1 maja 1551 r.²⁷ Papież pragnął udziału protestantów, których zobowiązał do tego cesarz na sejmie augsburskim w 1548 r. Przybywali jednak powoli, w małej liczbie i niechętnie. Stąd nie podjęto na soborze teologicznych dyskusji, gdyż protestanci odmawiali uznania wcześniej podjętych uchwał²⁸. Na skutek niedogodnych warunków politycznych, papież Juliusz III postanowił dnia 28 kwietnia 1552 r., na szesnastej sesji, zawiesić obrady soborowe²⁹. W czasie drugiego okresu obrad soborowych, a odbyło się w tym czasie sześć sesji (od XI do XVI)³⁰, sobór zajął się sakramentami³¹. Zdefiniowano naukę Kościoła o Eucharystii i pokucie. Podkreślono transsubstancjację chleba i wina we Mszy świętej, jej ofiarniczy charakter i realną obecność Chrystusa w Najświętszym Sakramencie. Odrzucono postulat udzielania Komunii świętej pod dwiema postaciami. W sakramencie pokuty wyróżniono trzy zasadnicze elementy: żal, wyznanie grzechów i zadośćuczynienie. Zdefiniowano, że jest się zobowiązanym z prawa Bożego do spowiedzi z grzechów popełnionych po chrzcie. Przed zawieszeniem obrad podjęto jeszcze dyskusję o sakramencie namaszczenia chorych³². Dekretów o reformie wydano niewiele. Dotyczyły one norm procesu karnego oraz norm dotyczących sprawowania urzędu biskupiego, życia i obyczajów duchowieństwa i nadawania beneficjów i urzędów kościelnych. Naukę o odpustach zdjęto z porządku obrad, by nie drażnić protestantów³³.

Trudne dzieło dokończenia soboru podjął dopiero wybrany na papieża 26 grudnia 1559 r. Pius IV (1559–1564), który rozpoczął per-

²⁶ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 140.

²⁷ Tamże, s. 141; R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, dz. cyt., s. 148–149.

²⁸ M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 99.

²⁹ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 141.

³⁰ Por. M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 100 podaje, że za Juliusza III (1551–1552) odbyło się pięć sesji soborowych – od X do XIV.

³¹ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 141.

³² M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 100–101.

³³ Tamże, s. 100; T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 141.

traktacje z monarchami w celu kontynuacji obrad soborowych. Jego dobrym duchem był jeden z najwybitniejszych ludzi swego czasu, arcybiskup Mediolanu Karol Boromeusz, wielce oddany sprawie soboru³⁴. Po wielu miesiącach rozmów i przygotowań udało się Piusowi IV bullą *Ad ecclesiae regimen* wznowić 18 stycznia 1562 r. obrady soborowe w Trydencie³⁵.

Trzeci okres obrad *Tridentinum* nie był łatwy. Od samego początku obrad ujawniły się kontrowersje, spory i żądania co do prymatu papieskiego, rezydencji biskupów, wyższości soboru nad papieżem, Komunii pod dwiema postaciami i małżeństwa duchownych. Zdołano je wyciszyć i uspokoić, a sobór dalej prowadził obrady³⁶. Rozważano naukę o sakramentach, szczególnie o Eucharystii, kapłaństwie i małżeństwie. Wydano dogmatyczne orzeczenie o sakramentalności małżeństwa oraz dwa dekry: o nierozwiązalności małżeństwa i prawie Kościoła do ustanawiania przeszkód małżeńskich. Sprecyzowano również naukę o czyściu. Ustalono obowiązującą pod sankcją nieważności formę zawarcia małżeństwa i wskazano na sakramentalny charakter małżeństwa. Wprowadzono także parafialne księgi metrykalne³⁷.

W dziedzinie reformy ten okres obrad soborowych zaostrzył obowiązek rezydencji biskupów i zakaz kumulacji beneficjów. W celu zaś należytego kształcenia duchowieństwa, sobór dekretem z dnia 15 lipca 1563 r. nałożył na biskupów obowiązek zakładania diecezjalnych seminariów duchownych, a na uniwersytetach organizowania studiów teologicznych³⁸. Biskupom przypomniano o obowiązku wizytacji i odbywania każdego roku synodu diecezjalnego, zaś metropolitom odbywania synodu prowincjonalnego co trzy lata. Kult relikwii i obrazów, kapituły katedralne i parafialne, reforma zakonów i ich wizytacje oraz zakaz pojedynków również były przedmiotem uchwał³⁹. W końcowej fazie obrad poruszono

³⁴ M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 101; Zob. W. Góralski, *Reforma trydencka w diecezji i prowincji kościelnej mediolańskiej w świetle pierwszych synodów kard. Karola Boromeusza*, Lublin 1988, s. 13–16.

³⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 155; F. Béchreau, *Historia soborów...*, dz. cyt., s. 189.

³⁶ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 143–144; B. Dembiński, *Rzym i Europa przed rozpoczęciem trzeciego okresu soboru trydenckiego*, cz. 1, Kraków 1890, s. 110–115; Zob. H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 124–127.

³⁷ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 144.

³⁸ Tamże, s. 143–144.

³⁹ M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., t. 3, s. 102.

drażliwą kwestię odpustów, uznając, że Kościół ma władzę ich udzielania mocą nadaną mu przez Chrystusa⁴⁰.

Sobór nie wyczerpał wszystkich zagadnień teologicznych i prawnych, dążono jednak za wszelką cenę do jego zamknięcia. Niedokończone sprawy, jak wydanie mszału, brewiarza i katechizmu, postanowiono przekazać do załatwienia papieżowi. Nie zdołano także rozstrzygnąć jednej z najważniejszych w ustroju Kościoła kwestii, a mianowicie określenia i rozgraniczenia władzy papieża i władzy biskupów, czego dokonał dopiero Sobór Watykański I⁴¹. Na ostatniej uroczystej sesji soborowej, dnia 4 grudnia 1563 r., zamknięto obrady soboru. Papież Pius IV zatwierdził jego uchwały bullą *Benedictus Deus* z dnia 26 stycznia 1564 r., a 12 sierpnia tegoż roku ustanowił specjalną kongregację dla autentycznej interpretacji ustaw soborowych pod nazwą *Congregatio cardinalium concilii Tridentini interpretatum*, czyli Kongregację Soboru. Trzecia bulla z 17 lutego 1565 r. unieważniła wszystkie egzempcje i przywileje, immunitety i dyspensy udzielone osobom czy miejscom, a przeciwne uchwałom soboru⁴².

W sumie sobór trwał osiemnaście lat z dwukrotnymi dłuższymi przerwami, jednakże w rzeczywistości obradował niewiele ponad trzy lata⁴³. Jego ważność i doniosłość nie wynika ani z długości czasu jego trwania, ani z liczby jego członków, ale z ważności chwili, w której obradował, a nade wszystko z rezultatów jego prac i poruszonych spraw.

2. Charakter reformistyczny uchwał soborowych

Sobór był punktem zwrotnym w dziejach Kościoła i chociaż istnieją różne opinie co do przebiegu jego obrad i znaczenia uchwał⁴⁴, to jednak upowszechnił on reformę rozpoczętą samorzutnie w wielu sprawach,

⁴⁰ T. Silnicki, *Sobory powszechnie...*, dz. cyt., s. 144.

⁴¹ Tamże, s. 145; Zob. K. Schatz, *Sobory powszechnie...*, dz. cyt., s. 211–257.

⁴² T. Silnicki, *Sobory powszechnie...*, dz. cyt., s. 144.

⁴³ Możemy zatem wyodrębnić w historii Soboru trzy następujące okresy: 1) od 13 grudnia 1545 r. do 14 września 1549 r. (sesje od pierwszej do dziesiątej) za papieża Pawła III, przy czym w marcu 1545 r. został przeniesiony do Bolonii; 2) od 1 maja 1551 r. do 28 kwietnia 1552 r. (sesje od jedenastej do szesnastej) za papieża Juliusza III; 3) od 18 stycznia 1562 r. do 4 grudnia 1563 r. (sesje od siedemnastej do dwudziestej piątej) za papieża Piusa IV.

⁴⁴ Podaje je i omawia szczegółowo W. Wójcik w swoim artykule: *Znaczenie uchwał Soboru Trydenckiego dla historii prawa kanonicznego...*, art. cyt.; por. T. Silnicki, *Sobory powszechnie...*, dz. cyt., s. 123–148; G. Alberigo, *Nowe poglądy na Sobór Trydencki*, „Concilium”, 1–10(1965/66), Poznań – Warszawa 1968, s. 531–542.

a w niektórych już dokonaną⁴⁵. Został zwołany, by powstrzymać i odwrócić napór reformacji luterańskiej, ratować tradycyjną naukę Kościoła, ale jednocześnie pragnął doprowadzić do porozumienia z protestantami i czynił takie wysiłki; w rzeczywistości jednak stał się soborem katolickim, bowiem protestanci nie uznali jego powagi, gdyż nie uległ ich żądaniom. Określił stanowisko Kościoła katolickiego wobec Kościołów protestanckich, akcentując przy tym istniejące przeciwieństwa⁴⁶. Obok działań mających na celu ratowanie tradycyjnej nauki Kościoła zabrał się energicznie do naprawy i reformy obyczajów i dyscypliny kościelnej⁴⁷.

Jak wspomniano, sobór poddawany naciskowi sprzecznych tendencji, borykający się z przeróżnymi trudnościami, postanowił zająć się równocześnie problemami dogmatycznymi i dotyczącymi reformy⁴⁸. Wychodząc z założenia, że reformacja protestancka zadała poważny cios ukształtowanemu w średniowieczu porządkowi kościelnemu, głosił konieczność ustalenia na nowo nauki o wierze i związku z tym przeprowadzenia energicznej reformy obyczajów, bez wdawania się w zagadnienia struktury Kościoła. Z tej perspektywy sobór ograniczał się do pojedynczych aktów reformy albo wyjaśnień doktrynalnych, o ile okazały się one konieczne do wypełnienia luk w istniejącym systemie. Nie stawiano sobie jednak zadania przedstawienia doktryny kompletnej i wyczerpującej we wszystkich punktach⁴⁹. Takie postępowanie, w gruncie rzeczy niesystematyczne i fragmentaryczne, było w znacznej mierze uwarunkowane perypetiami zewnętrznymi soboru⁵⁰. Mimo to zainicjowane i podjęte przez sobór dzieło odnowy skłaniało do podjęcia poważnej i gruntownej reformy wewnętrznej⁵¹. Można powiedzieć, iż dało nowy impuls dla podtrzymania zachwianej wewnętrznej spójności Kościoła oraz stworzyło dogodne warunki do podjęcia ofensywnej akcji duszpasterskiej.

Charakter reformacyjny tego soboru polegał przede wszystkim na wydanych postanowieniach i dyspozycjach dogmatycznych i dyscyplinarnych, które już częściowo zasygnalizowano ukazując kwestie związane z przebiegiem obrad soborowych. Charakter reformistyczny posiadały

⁴⁵ T. Silnicki, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 146.

⁴⁶ D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa...*, dz. cyt., s.160.

⁴⁷ Tamże, s. 157–159.

⁴⁸ G. Alberiego, *Nowe poglądy na Sobór...*, art. cyt., s. 535.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ L. Rogger, *Il concilio di Trento*, Milano 1962, s. 42–43.

⁵¹ W. Góralski, *Reformistyczne synody plockie...*, dz. cyt., s. 13.

przede wszystkim podjęte na soborze dekrety dyscyplinarne, chociaż nie tylko. W pierwszej fazie soboru – jak wspomniano – główny wysiłek koncentrował się na sprawach dogmatycznych, później zaś, zwłaszcza w ostatnich dwóch latach jego trwania, został on skierowany ku sprawom wzmocnienia organizacji i dyscypliny kościelnej, a więc ku sprawom reformy.

Najpierw sobór zajął się ukazaniem i wyjaśnieniem nauki katolickiej. Dał jasne i precyzyjne wyjaśnienie spornych problemów dogmatycznych. Nauka katolicka została wyraźnie odgraniczona od doktryny protestanckiej⁵². Na posiedzeniu 8 kwietnia 1546 r. Sobór ustalił dekretem *Sacro sancta* kanon Pisma Świętego⁵³, przyjmując łacińskie tłumaczenie Pisma Świętego, Wulgatę, jako autentyczne⁵⁴. Obok Pisma Świętego przyjął Tradycję jako współrządne i pełne źródło wiary⁵⁵. Autentyczną interpretację Pisma Świętego Sobór zastrzegł dla Nauczycielskiego Urzędu Kościoła⁵⁶.

Na sesji piątej, 17 czerwca 1546 r., wydano pierwszy dekret o reformie, w którym podano przepisy o nauczaniu zasad religijnych⁵⁷, polecono tworzyć lektoraty Pisma Świętego przy szkołach katedralnych i kolegiackich, przypomniano biskupom i proboszczom o obowiązku głoszenia kazań w niedziele i święta, ograniczono działalność kaznodziejską zakonników⁵⁸.

Arcydziełem teologicznym soboru był dekret o grzechu pierworodnym⁵⁹ i usprawiedliwieniu człowieka⁶⁰. Ten pierwszy rozpatrywał zagadnienie grzechu pierworodnego w powiązaniu z innymi dogmatami i całością Objawienia. Wyjaśniał naukę Kościoła w tym względzie⁶¹ stwierdzając,

⁵² B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 162–163.

⁵³ *Canones et decreta Concilii Tridentini ex editione Romana a. MDCCCXXXIV. repetiti...* (Conc. Trid.), Lipsiae 1853, sess. IV, decr. de canonis scripturis; sess. IV, decr. de editione et usu sacr. Librorum; zob. *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła* (BF), oprac. S. Głowa i I. Bieda, Poznań 1989, nr 11.

⁵⁴ Conc. Trid., sess. IV, decr. de editione et usu sacr. Librorum; BF, nr 13–15.

⁵⁵ Conc. Trid., sess. IV, decr. de canonis scripturis; BF, nr 11, 12.

⁵⁶ Conc. Trid., sess. V, c. 1 i 2 de ref.; B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 163.

⁵⁷ Conc. Trid., sess. V, c. 1, de ref.

⁵⁸ Conc. Trid., sess. V, c. 2 de ref.

⁵⁹ Conc. Trid., sess. V, decr. de peccato originali.

⁶⁰ Conc. Trid., sess. VI, decr. de iustific.; B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 163.

⁶¹ Stwierdzał, że grzech Adama spowodował utratę świętości i sprawiedliwości nie tylko samego Adama, ale i jego potomstwa, tym samym obciążając każdego człowieka. Zob. Conc. Trid., sess. V, c. 1, 2 i 3 decr. de peccato originali.

że „łaska Jezusa Chrystusa udzielona w sakramencie chrztu gładzi winę grzechu pierworodnego i odpuszcza grzech”⁶². Stąd sobór nakazywał chrzczyć dzieci zaraz po urodzeniu⁶³. Drugi dokument, przyjęty w dniu 7 stycznia 1547 r., wyjaśniał naukę o istocie i warunkach usprawiedliwienia, potępiając błędy pelagiańskie i protestanckie⁶⁴. Stwierdzał, że „usprawiedliwienie jest przejściem ze stanu, w którym człowiek się urodził jako syn pierwszego Adama, do łaski i synostwa Bożego; dokonuje się ono w Nowym Przymierzu przez chrzest lub gorące pragnienie chrztu. Rozpoczyna się ono u dorosłych z chwilą powołania boskiego przez łaskę bez wszelkiej zasługi człowieka; człowiek powinien zgadzać się z nią i współdziałać. Usprawiedliwienie nie jest tylko odpuszczeniem grzechów, ale także wewnętrznym uświęceniem i odmianieniem człowieka”⁶⁵. Dekret o usprawiedliwieniu (*De iustificatione*) i wartości wiary wyjaśnił także, że „wiara jest początkiem, fundamentem i korzeniem wszelkiego uświęcenia”⁶⁶. Usprawiedliwienie określono jako wewnętrzną przemianę człowieka pod wpływem łaski uświęcającej⁶⁷. W dziedzinie dogmatycznej ustalono również dokładne pojęcie Tradycji, prawdziwy sens słowa *sola* w formułach *sola fides* oraz *sola gratia*⁶⁸.

Po wyjaśnieniach dogmatycznych, ojcowie soboru pod koniec sesji szóstej zajęli się dekretemi dyscyplinarnymi dotyczącymi rezydencji biskupów i proboszczów⁶⁹. Ustalono przepisy określające kwalifikacje osób przyjmujących święcenia biskupie, zabroniono kumulacji beneficjów, a więc łączenia biskupstw, urzędów kościelnych oraz przypomniano biskupom o obowiązku wizytacji diecezji⁷⁰. Regulacją prawną objęto również prawa kapituł po śmierci biskupa oraz ogłoszono przepisy o udzielaniu święceń⁷¹. Pod koniec pierwszej części obrad sobór zajął się sakramen-

⁶² Conc. Trid., sess. V, c. 5 decr. de peccato originali.

⁶³ Conc. Trid., sess. V, c. 4 decr. de peccato originali.

⁶⁴ Conc. Trid., sess. VI, decr. de iustific.; A. Petrańi, *Reforma trydencka...*, art. cyt., s. 5.

⁶⁵ Tamże, s. 5–6.

⁶⁶ Conc. Trid., sess. VI, c. 8 decr. de iustific.; B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 163.

⁶⁷ A. Petrańi, *Reforma trydencka...*, art. cyt., s. 4.

⁶⁸ Tamże, s. 7.

⁶⁹ Conc. Trid., sess. VI, c. 1 de ref.; zob. W. Góralski, *Synod prowincjonalny na dyskusji na Soborze...*, art. cyt., s. 113–115.

⁷⁰ Conc. Trid., sess. VII, c. 1–12 de ref.

⁷¹ Conc. Trid., sess. VII, c. 13–15 de ref.

tami, najpierw ogólnie⁷², a potem szczegółowo dwoma z nich: chrztem⁷³ i bierzmowaniem⁷⁴.

Na trzynastym posiedzeniu soborowym, 11 października 1551 r., ogłoszono naukę o Eucharystii⁷⁵, kanony przeciwko odrzuceniu rzeczywistej obecności Chrystusa w Najświętszym Sakramencie, przeistoczeniu oraz przedstawiono naukę Kościoła o Komunii św.⁷⁶ Kanony soborowe wyjaśniały, że na podstawie słów ustanowienia tego sakramentu w Wieczerniku, Kościół wierzy w rzeczywistość, a nie symboliczną obecność Chrystusa w Eucharystii⁷⁷. Dekret zdefiniował, że chleb i wino przestają istnieć po konsekracji, i że zmiana ich substancji w substancję Ciała i Krwi Pana Jezusa jest słusznie nazwana przeistoczeniem (*transsubstantiatio*). Zmiana ta jest stała⁷⁸. Logiczną konsekwencją takiego zapisu była nauka o kulcie eucharystycznym⁷⁹. W dekretach reformistycznych, mając na uwadze uświadomienie biskupom ich roli w kierowaniu diecezją i odpowiedzialności za duszpasterstwo, uregulowano sprawy dotyczące nadzoru i jurysdykcji biskupów⁸⁰.

Na sesji czternastej przedyskutowano i przyjęto katolicką naukę o sakramencie pokuty, o konieczności spowiedzi, o sędziowskim charakterze rozgrzeszenia i zadośćuczynieniu⁸¹ oraz dekret o sakramencie namaszczenia chorych⁸². Kanony zaś reformistyczne dotyczyły dopuszczania kandydatów do kapłaństwa, kontroli działalności pastoralnej i duszpasterskiej duchowieństwa i obsady beneficjów kościelnych. Zakazano kumulacji beneficjów kościelnych. Celem pogłębienia znajomości prawd wiary nakazano głoszenie kazań w niedziele i święta, przy czym ewangelia miała być odczytywana w języku narodowym⁸³.

Na sesji osiemnastej ogłoszono dekrety dotyczące sporządzania spisu ksiąg zakazanych⁸⁴ oraz uchwalono dekrety odnośnie do bezpieczeń-

⁷² Conc. Trid., sess. VII, c. 1–13 de sac. in gen.

⁷³ Conc. Trid., sess. VII, c. 1–14 de bapt.

⁷⁴ Conc. Trid., sess. VII, c. 1–3 de confirm.

⁷⁵ Conc. Trid., sess. XIII, c. 1–8 de Sanc. Euch. sac.

⁷⁶ Conc. Trid., sess. XIII, c. 1–11 de Sanc. Euch. sac.

⁷⁷ Conc. Trid., sess. XIII, c. 1 de Sanc. Euch. sac.

⁷⁸ Conc. Trid., sess. XIII, c. 4 de Sanc. Euch. sac.

⁷⁹ Conc. Trid., sess. XIII, c. 5 de Sanc. Euch. sac.

⁸⁰ Conc. Trid., sess. XIII, c. 1–7 de ref.

⁸¹ Conc. Trid., sess. XIV, c. 1–9 de poenit.

⁸² Conc. Trid., sess. XIV, c. 1–3 de sacr. extr. unct.

⁸³ Conc. Trid., sess. XIV, c. 1–13 de ref.

⁸⁴ Conc. Trid., sess. XVIII, de librorum.

stwa dla protestantów⁸⁵. Podjęto też dyskusję nad dekretem dotyczącym rezydencji⁸⁶. Na sesji dwudziestej pierwszej ogłoszono dekret o Komunii świętej pod dwiema postaciami i o Komunii świętej dzieci. Sobór wprowadzając komunię pod jedną postacią, przypomniał, że Komunia święta pod dwiema postaciami dla świeckich i duchownych nie celebrujących nie opiera się na prawie Bożym. Pod jedną postacią przyjmowany jest cały Chrystus⁸⁷. Podał też naukę o Komunii świętej niemowląt, wyjaśniając, że niemowlęta nie są zobowiązane do przyjmowania Komunii⁸⁸. Na sesji następnej głoszono również dekrety reformistyczne dotyczące: udzielania święceń, urządzania nowych probostw i ich obsadzania, a także udzielania odpustów i łask duchowieństwu przez biskupów⁸⁹. Kanony powyższe miały na celu reformę duszpasterstwa, której powodzenie w dużej mierze zależało od duchowieństwa. Stąd nakaz zatrudniania na parafiach odpowiedniej liczby kapłanów, dbałości o świątynię, wzmocnienie systemu kontroli duchowieństwa przez biskupów.

Na sesji dwudziestej drugiej przedstawiono naukę o Mszy świętej⁹⁰. Stwierdzono w niej, że Chrystus dokonał naszego zbawienia przez śmierć na krzyżu. Ostatnia Wieczerza była prawdziwą ofiarą, a Msza święta wznawia ofiarę krzyżową na wzór Ostatniej Wieczerzy, która ją zapowiada, nawiązując do ofiar Starego Przymierza⁹¹. Ofiara Mszy świętej udziela łaski i odpuszczenia grzechów, jest ofiarą składaną Bogu, ale to nie wyklucza, że można czcić świętych przez złożenie tej ofiary⁹². Sobór życzył sobie, by wierni brali udział we Mszy świętej przez Komunię sakramentalną, ale nie zabraniał odprawiania Mszy świętej wtedy, gdy uczestniczący w niej nie przystąpią do Stołu Pańskiego⁹³.

W tym samym czasie ogłoszono także dekrety reformacyjne. Sobór przypomniał duchownym o ich odpowiedzialności przed Bogiem za styl życia kapłańskiego oraz wezwał do poprawy obyczajów i zerwania z wszel-

⁸⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 164.

⁸⁶ Tamże, s. 164–165.

⁸⁷ Conc. Trid., sess. XXI, c. 2–3 de commun. sub utraque specie; J. Mielczarek, *Komunia pod dwiema postaciami w ustawodawstwie Kościoła zachodniego. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1983, s. 105–137.

⁸⁸ Conc. Trid., sess. XXI, c. 4 de commun. sub utraque specie.

⁸⁹ Conc. Trid., sess. XXI, c. 1–9 de ref.

⁹⁰ Conc. Trid., sess. XXII, c. 1–9 de sacr. miss.

⁹¹ Conc. Trid., sess. XXII, c. 1 de sacr. miss.

⁹² Conc. Trid., sess. XXII, c. 2–3 de sacr. miss.

⁹³ Conc. Trid., sess. XXII, c. 6 de sacr. miss.

kimi przejawami grzechu i zła. Ojcowie soborowi zdawali bowiem sobie sprawę, że bez gorliwych, przykładowych i świętych kapłanów nie będzie owocnego duszpasterstwa, odnowy i rozwoju Kościoła⁹⁴.

Dwudzieste trzecie posiedzenie soborowe przyniosło naukę o sakramencie kapłaństwa⁹⁵, a przede wszystkim ważny dekret o reformie karności duchowieństwa⁹⁶. Zwrócono także uwagę na kształcenie i wychowanie duchowieństwa. Uczyniono to w dekreście *Cum adolescentium aetas* przyjętym 8 maja 1563 r. o seminariach duchownych⁹⁷, mocą którego zobowiązano biskupów do tworzenia w diecezjach zakładów o charakterze naukowo-wychowawczym dla kształcenia i wychowania kapłanów. Każda diecezja zobowiązana została do posiadania własnego seminarium⁹⁸. Sobór podawał też przepisy dotyczące przyjmowania i udzielania różnych święceń oraz określał przymioty kandydatów⁹⁹. Wielkie znaczenie miały dekry przypominające, że biskupi i proboszczowie są przede wszystkim duszpasterzami zobowiązanymi do rezydencji¹⁰⁰. Biskupom nałożono obowiązek przeprowadzania wizytacji diecezji, odbywania synodów diecezjalnych celem wprowadzania reformy w życie¹⁰¹. Wydano również przepisy o klauzurze i ślubach zakonnych oraz zabroniono zakonnikom posiadania prywatnej własności i nadawania klasztorów w komendę¹⁰².

Na sesji dwudziestej czwartej Sobór wyłożył naukę o sakramencie małżeństwa, ukazując jego sakramentalny charakter¹⁰³ oraz wskazując kompetencję Kościoła w kwestiach związanych z małżeństwem katolików¹⁰⁴. W dekreście *Tametsi* Sobór przyjął odpowiednią formę i rytuał zawierania małżeństwa¹⁰⁵. Małżeństwo polecono zawierać wobec proboszcza i w obecności dwóch lub trzech świadków¹⁰⁶. Proboszczowie zostali

⁹⁴ Zob. W. Góralski, *Reformistyczne synody...*, dz. cyt., s. 124–125.

⁹⁵ Conc. Trid., sess. XXIII, c.1–4 de sacr. ordinis.

⁹⁶ Conc. Trid., sess., XXIII, c. 1–18 de ref.

⁹⁷ Coc. Trid., sess. XXIII, c. 18 de ref.

⁹⁸ W. Góralski, *Przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w diecezji płockiej w świetle potrydenckich synodów diecezjalnych*, „Studia Płockie”, 22(1994), s. 67.

⁹⁹ Conc. Trid., sess. XXIII, c. 3–17 de ref.

¹⁰⁰ Conc. Trid., sess. XXIII, c. 9 de ref.

¹⁰¹ Conc. Trid., sess. XXIII, c. 16 de ref.

¹⁰² B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., cz. 5, s. 165.

¹⁰³ Conc. Trid., sess., XXIV, doctrina de sacr. matrim.

¹⁰⁴ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 3–4 de ref. matrim.

¹⁰⁵ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 1 de ref. matrim.

¹⁰⁶ Tamże.

zobowiązani do posiadania i prowadzenia księgi ślubów¹⁰⁷. Wydano również postanowienia dotyczące osób żyjących w konkubinacie¹⁰⁸ oraz uregulowano dyspensowanie od przeszkód małżeńskich¹⁰⁹.

Dekrety reformacyjne tej sesji regulowały sprawy wyboru kardynałów i biskupów, postępowania przy opróżnianiu stolicy biskupiej, obowiązku zwoływania synodów prowincjonalnych (co trzy lata) i diecezjalnych (co roku), wizytacji diecezjalnych, urzędu kaznodziejskiego, przymiotów i obowiązków osób otrzymujących tytuły honorowe kanoników i prałatów katedralnych, wychowania młodzieży, uczęszczania do kościołów parafialnych, obowiązku proboszczowskiego nauczania wiernych o sakramentach i liturgii. Ogłoszono także przepisy dotyczące poszerzenia władzy biskupiej do udzielania dyspens oraz sądowego postępowania przeciwko biskupom, a także zarządzania majątkiem kościelnym i obsadzaniem parafii¹¹⁰.

Ostatnia, dwudziesta piąta sesja soboru przyniosła dekret o czyściu i o pomocach, jakie wierni mogą okazywać duszom przebywającym w czyśćcu¹¹¹. Ogłoszono też naukę dotyczącą czci relikwii i obrazów świętych¹¹² oraz dekret o reformie klasztorów i życia zakonnego¹¹³.

Dekrety reformistyczne zawierały przepisy o życiu i utrzymaniu kardynałów i biskupów, o obowiązkach patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów, których zobowiązano do opublikowania uchwał *Tridentinum* i wprowadzenia ich w życie Kościołów partykularnych. Sobór uporządkował przepisy dotyczące stypendiów i legatów mszalnych, sprawy odnoszące się do nakładania kary ekskomuniki, znosił prawo dziedziczenia beneficjów kościelnych, wydzierżawiania dóbr kościelnych. Podał wskazówki odnośnie do zarządu szpitalami, regulował sprawy dziesięcin, opłat za pogrzeby, mówił o sędziach synodalnych i karach na duchownych żyjących w konkubinacie¹¹⁴. W końcowej fazie Soboru ogłoszono dekrety o: odpustach, zalecając umiarkowane szafowanie nimi¹¹⁵; postach i świę-

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 8 de ref. matrim.

¹⁰⁹ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 5 de ref. matrim.

¹¹⁰ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 1–21 de ref.

¹¹¹ Conc. Trid., sess. XXV, decr. de purgatorio.

¹¹² Conc. Trid., sess. XXV de invoc. Sanct.

¹¹³ Conc. Trid., sess. XXV de reg. et mon.

¹¹⁴ Conc. Trid., sess. XXV, c. 1–20 de ref.

¹¹⁵ Conc. Trid., sess. XXV decr. de indulgentis

tach¹¹⁶; sporządzeniu nowego mszału, brewiarza, katechizmu i spisu ksiąg zakazanych¹¹⁷.

W ten sposób Sobór ukazał prawdy wiary z precyzyjną i jasną ich wykładnią. Uregulował dyscyplinę kościelną niezbędną do właściwego funkcjonowania, odnowy i rozwoju Kościoła. Tym samym dokonał reformy, która zjednoczyła Kościół i umożliwiła mu podjęcie nowych wyzwań odnoszących się do życia religijnego, moralnego, prawno-dyscyplinarnego i duszpasterskiego.

Wypracowane normy stały się następnie motorem dalszej działalności legislacyjnej ustawodawców w Kościele, zmierzającej do zorganizowania i prowadzenia skutecznego duszpasterstwa, gdyż najważniejszym celem reformy soborowej była troska o wiernych¹¹⁸.

3. Najważniejsze ustalenia ustawodawcze

W dorobku *Tridentinum* znajdują się dekry *de reformatione*, które zawierają ustawy regulujące szereg istotnych zagadnień prawnych posiadających przełomowe znaczenie w dziejach prawa kanonicznego¹¹⁹. Niektóre z nich już zostały zasygnalizowane wyżej, na niektóre, te najważniejsze, warto zwrócić szczególną uwagę.

Za ważne narzędzie prawne reformy Kościoła, wypracowane i ogłoszone na soborze, należy uznać obowiązek rezydencji¹²⁰ biskupów przy swoich kościołach katedralnych i innych beneficjentów w miejscu pracy duszpasterskiej¹²¹. W dyskusjach zwracano uwagę na kwalifikacje kandydatów do kardynałatu, biskupstwa i probostwa¹²² oraz do urzędów zakonnych¹²³. Stwierdzono, że w prawie o urzędach kościelnych i o święceniach kapłańskich należy przede wszystkim uwzględnić potrzeby duszpasterstwa – *salus animarum* oraz podejmować weryfikację kandydatów do kapłaństwa odnośnie ich zdatości do tej pracy¹²⁴. Postanowienia te kończyły

¹¹⁶ Conc. Trid., sess. XXV de delectu cibor., ieiun. et dieb. fest.

¹¹⁷ Conc. Trid., sess. XXV de indice libr.

¹¹⁸ D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa...*, dz. cyt., s. 16–17.

¹¹⁹ Raoul Naz zestawiał w porządku alfabetycznym 41 instytucji prawnych jako dzieło ustawodawcze Tridentinum. Zob. K. Schätz, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 207.

¹²⁰ Conc. Trid., sess. VI, c. 1–5 de ref.

¹²¹ H. Karbownik, *Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980, s. 36–39.

¹²² Conc. Trid., sess. XXIII, c. 1–18 de ref.; sess. XXIV, c. 1–21 de ref.; sess. XXV, c. 1–21 de ref.

¹²³ Conc. Trid., sess. XXV de reg. et mon.

¹²⁴ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 6.

epokę istnienia w Kościele dobrze płatnych stanowisk nie wymagających wielkiego wysiłku, kiedy to wielu pobierało utrzymanie z beneficjum, oddając się innym zajęciom, a nie myśląc o pracy kościelnej, szczególnie duszpasterskiej. Duchowni przez zachowywanie rezydencji, i to pod sankcjami kar kościelnych, byli zobowiązani bardziej odpowiedzialnie i konkretnie zając się życiem apostołskim i duszpasterskim¹²⁵.

Dziełem *Tridentinum* były seminaria duchowne. Chociaż od XII wieku kandydaci do święceń kapłańskich w niektórych diecezjach uczęszczali na uniwersytety, to jednak ogół kleryków poprzestawał na nauce w szkole katedralnej. Nie otrzymywali oni potrzebnego wykształcenia, stąd ich formacja intelektualna była raczej słaba. Podobnie też formacja duchowa i ascetyczna była w zaniedbaniu¹²⁶. Stąd jeszcze przed rozpoczęciem obrad Soboru został opracowany w Kościele memoriał *De emendanda Ecclesia*, przedłożony 9 marca 1537 roku przez komisję kardynałów i dygnitarzy kościelnych papieżowi Pawłowi III, który sugerował konieczność zmian systemu wychowania i kształcenia kandydatów do święceń¹²⁷. Za jego przyczyną na soborze podjęto między innymi debatę o przygotowaniu kandydatów do kapłaństwa¹²⁸, skutkiem której był dekret soborowy *Cum adolescentium aetas*, który nałożył na wszystkich biskupów obowiązek zakładania seminariów duchownych¹²⁹. Postawił przez to sprawę formacji intelektualnej, duchowej i moralnej na lepszym poziomie¹³⁰.

Do reform trydenckich o znaczeniu kluczowym trzeba zaliczyć wprowadzenie obowiązkowej formy prawnej zawierania małżeństw. Jakkolwiek trwała zasługą kościelnego prawa małżeńskiego w średniowieczu było zrównanie mężczyzny i kobiety, wtłoczenie w świadomość społeczeństwa zasady nierozzerwalności małżeństwa i przełamanie zwyczaju zawierania małżeństw między krewnymi i powinowatymi¹³¹, to jednak wielkie szkody w życiu prawnym i moralnym społeczeństwa przynosiły tzw. małżeństwa tajne – *matrimonia clandestina*. Zawierane one były jedynie przez obopólne wyrażenie zgody, z pominięciem zewnętrznych form publicznych. Sobór

¹²⁵ W. Góralski, *Reforma trydencka w diecezji i prowincji kościelnej...*, dz. cyt., s. 197–199.

¹²⁶ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 6.

¹²⁷ J. Gręźlikowski, *Pierwsze seminaria duchowne w Polsce – recepcja dekretu Soboru Trydenckiego o seminariach*, „Teologia i Człowiek”, 22(2013) 2, s. 67–68.

¹²⁸ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 7.

¹²⁹ Zob. Conc. Trid., sess. XXIII, c. 18 de ref.

¹³⁰ W. Góralski, *Przygotowanie kandydatów do kapłaństwa...*, art. cyt., s. 67.

¹³¹ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 7.

zakazał zawierania takich małżeństw, zobowiązując do ich zawierania w sposób publiczny¹³². Dekretem *Tametsi dubitandum non est* z dnia 11 listopada 1563 r. sobór wprowadził obowiązkową formę prawną zawierania małżeństwa¹³³. Postanowiono, że tylko wtedy powstaje nierozzerwalny węzeł małżeński, gdy dwoje ludzi nie mających przeszkód zrywających wyrazi zgodę na zawarcie związku małżeńskiego wobec własnego proboszcza czy ordynariusza, albo kapłana upoważnionego przez jednego z nich, oraz dwóch lub trzech świadków obecnych równocześnie. Wszelkie inne związki ogłoszono za nieważne. Małżeństwo zawarte według formy określonej przez dekret soborowy było nierozzerwalne. Strony mogły uzyskać tylko separację, o której orzekł sąd kościelny. Stwierdzenie nieważności małżeństwa mogło być przeprowadzone jedynie w sądzie kościelnym¹³⁴. Sobór wprowadził również księgi zaślubionych¹³⁵.

Istotne znaczenie dla odnowy Kościoła miała także soborowa reforma prawa zakonnego. Klasztory poddano władzy biskupów jako delegatów apostolskich, znosząc lub ograniczając przywileje egzempcyjne. W sprawach dotyczących wiernych świeckich, tj. głoszenia kazań, spowiedzi, zachowania świąt itp., zostali zakonnicy uzależnieni od miejscowych ordynariuszy. Zakładanie nowych klasztorów, wybór przełożonych i zachowanie klauzury w klasztorach żeńskich oraz wgląd w sprawy posagów, zostały poddane kontroli biskupa. Przyjmowanie święceń przez zakonników zostało również uzależnione od miejscowego biskupa¹³⁶. Wprowadzono także zmiany w wewnętrznym prawie zakonów, między innymi podniesiono dolną granicę wieku co do wstępowania do zakonu – skończone 16 lat, postawiono wyższe wymagania kandydatom przyjmowanym do zakonów, uregulowano sprawę przechodzenia z jednego zakonu do drugiego¹³⁷.

Dziełem soboru było także zreformowanie legislatywy i jurysprudencej kościelnej. Sobór rozszerzył i umocnił uprawnienia dwu stopni jurysdykcyjnych w Kościele, a mianowicie urzędu papieża i biskupów. Sobór był ważnym etapem w przełamaniu koncyliaryzmu i utrwaleniu

¹³² Tamże, s. 7–8.

¹³³ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 1 de ref. matrim.

¹³⁴ Coc. Trid., sess. XXIV, c. 8 de ref. matrim; zob. H. Karbownik, *Zarys sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Polsce przedrozbiorowej*, „Kościół i Prawo”, 13(1988), s. 20.

¹³⁵ Zob. J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 11(1961), z. 1–2, s. 21–23.

¹³⁶ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 8.

¹³⁷ Conc. Trid., sess. XXV, c. 1–22 de reg. et mon.

przewagi papieskiej nad soborem, jednocześnie zbliżył władzę papieską do biskupów, duchowieństwa i wiernych oraz stworzył nowe instytucje i nową działalność Stolicy Apostolskiej. W 1542 r. utworzono pierwszą kongregację, czyli stały urząd kolegiálny złożony z grupy kardynałów, w celu załatwiania spraw kościelnych w najwyższej instancji, a w roku 1564 powołano do życia Kongregację Soboru, której papież zlecił interpretowanie i realizowanie uchwał trydenckich¹³⁸. Należy zauważyć, że Kongregacja Soboru kontrolowała uchwały synodów prowincjonalnych, a nawet – na prośbę biskupów – i diecezjalnych¹³⁹. Powoływane z czasem coraz to nowe kongregacje nadzorowały wprowadzanie reformy trydenckiej w życie Kościoła na płaszczyźnie ustawodawczej i administracyjnej¹⁴⁰. Sobór wzmocnił też i określił władzę biskupów diecezjalnych, których łączono ściślej ze Stolicą Świętą i rozszerzono ich prawa i obowiązki.

Podczas gdy umocnienie władzy papieskiej dokonywało się nie tyle na podstawie ustaw soborowych, ile przez zapoczątkowanie nowego stylu pracy Stolicy Apostolskiej, to władza biskupów została podniesiona i rozszerzona przez same dekry trydenckie. Stąd prawo ogłoszone na *Tridentinum* było w pierwszym rzędzie prawem biskupim¹⁴¹. Dotychczasowe prawo dążyło do związania biskupów ze Stolicą Piotrową, jednakże liczne przywileje, egzempcje oraz delegacje papieskie spychały niekiedy biskupa diecezjalnego do roli dygnitarza. Sobór przeprowadził windykację praw biskupa w diecezji, nawiązując do stylu Kościoła pierwotnego i nie umniejszając przy tym uprawnień papieskich. Rozszerzono zatem prawa i obowiązki biskupa na terenie diecezji. To, co było przedtem zastrzeżone Stolicy Apostolskiej, zostało udzielone biskupom na mocy *delegatio a iure*. Egzempcje i przywileje kapituł, klasztorów, archidiakonów i innych, nie wyłączając monarchów, zostały zniesione lub sprowadzone do właściwych granic. Sobór nakazał biskupom, aby corocznie zwoływali synod diecezjalny, celem wydania ustaw partykularnych i zarządzeń administracyjnych¹⁴².

¹³⁸ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 9.

¹³⁹ Tenże, *Kościelne ustawodawstwo partykularne w Polsce przedrozbiorowej na tle powszechnego prawodawstwa kościelnego*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, [cz. 1], Lublin 1969, s. 432. W myśl postanowień trydenckich, synody prowincjonalne miały odbywać się co 3 lata, diecezjalne zaś co roku. Zob. Conc. Trid., sess. XXIV, c. 2 de ref.

¹⁴⁰ W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 9.

¹⁴¹ Tamże, s. 9–10.

¹⁴² Conc. Trid., sess. XXIV, c. 2 de ref.; Zob. W. Wójcik, *Znaczenie uchwał Soboru...*, art. cyt., s. 10.

Akty te nie wymagały już kontroli ze strony wyższego ustawodawcy. Poza synodem przysługiwała biskupom również pełnia władzy ustawodawczej. Ponadto zwiększono prawo biskupów do udzielania dyspens¹⁴³. Władzę administracyjną biskupów rozszerzono przez nakaz nadzoru nad całością prac w diecezji, wizytowania i kontrolowania, zarządu majątkiem oraz przez prawo nakładania kar. Centralizacji uległa także władza sądowa w diecezji. Sobór zniósł uprawnienia sądowe archidiaconów, dziekanów i innych funkcjonariuszy, a zastrzegł zwłaszcza sprawy małżeńskie i karne biskupowi, który występował jako *iudex ordinarius* w swej diecezji¹⁴⁴.

4. Oddziaływanie dekretów soborowych i ich historyczne znaczenie

Podjęta po soborze reforma i odnowa Kościoła, mająca charakter ogólnokościelny, przebiegała w sposób zróżnicowany w zależności od konkretnej sytuacji panującej w danym kraju, regionie kościelnym czy diecezji. Recepcja *Tridentinum* była zadaniem długotrwałym i długofalowym i nie polegała wyłącznie na realizacji dekretów soborowych, lecz w znacznej mierze pozostawała dziełem twórczym, pozwalającym na wypełnienie luk pozostawionych przez sobór oraz na swobodniejszą i szerszą interpretację jego postanowień¹⁴⁵. Ów proces wcielania w życie oraz realizacji uchwał trydenckich, zmierzający w głównej mierze do urzeczywistnienia nowego modelu Kościoła, inicjowało oficjalne przyjęcie postanowień soborowych przez panujących oraz przez episkopaty poszczególnych krajów.

Narzędziem wprowadzania w życie poszczególnych Kościołów lokalnych reformistycznych postanowień soboru i jego dyspozycji były synody prowincjalne i diecezjalne. Odegrały one, wraz z biskupami – ustawodawcami synodalnymi, ważną i zasadniczą rolę w recepcji dekretów soborowych¹⁴⁶. Od troski i wysiłków biskupów, pracy ustawodawczej synodów i kształtu ich statutów uzależniona była skuteczność odnowy trydenckiej Kościoła i cały długotrwały proces recepcji dekretów soborowych.

W Polsce przyjęcie uchwał soborowych miało swoisty i skomplikowany przebieg. Biskupi i członkowie kapituł z pewną rezerwą przyjmowali dekrety o zakazie kumulacji beneficjów i obowiązku rezydencji. Król Zygmunt August, idąc za sugestią nuncjusza Commendone, przyjął postanowienia

¹⁴³ Tamże.

¹⁴⁴ Tamże.

¹⁴⁵ G. Alberigo, *Nowe poglądy na Sobór...*, art. cyt., s. 535; W. Góralski, *Reformistyczne synody płockie...*, dz. cyt., s. 13.

¹⁴⁶ Zob. L. Gerosa, *Prawo Kościoła*, Poznań 1999, s. 344.

soboru już w 1564 r. na sejmie w Parczewie¹⁴⁷. W listopadzie tego roku uchwały przyjęła lwowska prowincja kościelna na synodzie odbytym przez arcybiskupa Pawła Tarłę¹⁴⁸. Trudności z ich przyjęciem wystąpiły w metropolii gnieźnieńskiej. Kilkakrotne próby zwołania synodu tej metropolii, podejmowane przez prymasa Jakuba Uchańskiego, nie powiodły się. Dopiero wstąpienie na tron Stefana Batorego stworzyło korzystniejszą sposobność do przyjęcia uchwał *Tridentinum*. Doszło do tego podczas synodu prymacjalnego, odbytego 19 maja 1577 r. w Piotrkowie¹⁴⁹.

Jak wspomniano, Sobór Trydencki ukształtował i zmienił oblicze Kościoła katolickiego jak żaden inny sobór poza Soborem Watykańskim II. Sobór Trydencki ukształtował „katolicki Kościół konfesyjny”, nadał mu porządek i kształt w sferze doktrynalnej i dyscyplinarnej. Dogmatyczne dzieło Trydentu przynależy w tych ramach do procesu „konfesyjnalizacji” rozumianej jako „dyscyplinowanie”, co wyraźnie było widoczne w określaniu spraw wiary, szczególnie w streszczeniu ułożonym przez papieża Piusa IV w 1564 r. zatytułowanym *Professio fidei Tridentina*. Jego znaczenie polegało przede wszystkim na spowodowaniu konfesyjnego podziału. Wprowadzenie uchwał trydenckich w zagrożonych lub wahających się konfesyjnie regionach rozpoczynało się zazwyczaj od przedłożenia *Professio fidei Tridentina* kapłanom „nieznanego wyznania”, których postawa konfesyjna nie była jednoznaczna. Kto ją zaprzysiągł, był katolikiem, inni nie¹⁵⁰.

Co do dzieła reformy i odnowy, to w istotnych aspektach było ono „procesem dyscyplinowania” najpierw duchowieństwa, a następnie wiernych świeckich. Należy jednak zauważyć, iż w tym „dyscyplinowaniu” zawierał się aspekt intensywniejszego i pogłębionego duszpasterstwa. Aby reforma trydencka rzeczywiście „chwyciła”, konieczne było duszpasterstwo o takiej intensywności, jakiej dotąd nie znał Kościół średniowieczny, a które należało prowadzić w najróżniejszych dziedzinach życia kościelnego, poczynając od duszpasterstwa w konfesjonale, aż po nowe formy katechezy i religijne wychowanie wiernych mieszkających na wsi, czego wcześniej nie było¹⁵¹.

¹⁴⁷ P. Aleksandrowicz, *Przyjęcie przez króla i senat uchwał Soboru Trydenckiego w Parczewie*, „Homo Dei”, 33(1964), s. 217–219.

¹⁴⁸ J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej...*, dz. cyt., s. 27.

¹⁴⁹ A. Pawiński, *Synod piotrkowski w roku 1577*, w: *Źródła dziejowe*, t. 4, Warszawa 1877, s. III.

¹⁵⁰ K. Schatz, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 209.

¹⁵¹ Tamże.

Uchwały soborowe wpłynęły także na rozwój nauki prawa kanonicznego. Choć nie powiodły się próby wydania nowej kodyfikacji, to jednak stworzenie seminariów duchownych, otwarcie nowych uniwersytetów, publikacja źródeł prawa, jak na przykład zbiorów bulli papieskich, uchwał soborowych i nowe wydanie *Corpus iuris canonici*, przyczyniły się do ożywienia ruchu naukowego. W ten sposób Trydent położył podwaliny dla rozwoju nowoczesnego prawa kanonicznego i jednocześnie stworzył warunki posługiwania się nim przez Kościół¹⁵².

Wprowadzenie w życie postanowień *Tridentinum* uzależnione było przede wszystkim od biskupów, aczkolwiek nie tylko, bowiem należy także zauważyć przynajmniej trzy inne czynniki: nowe zakony (przede wszystkim jezuitami), księżęta i nuncjusze papiescy. Bez udziału władzy państwowej, od której zależały również nuncjatury, reformy nie mogłyby być wprowadzone w takim zakresie. Z drugiej strony, same środki dyscyplinujące pochodzące z góry, nie prezentujące nowych duchowych sił, jakie wniosły nowo zakładane zakony, również nie spowodowałyby żadnej rzeczywistej przemiany.

* * *

Sobór Trydencki był jednym z najważniejszych wydarzeń w historii Kościoła i prawa kanonicznego. Zainicjowane przezeń dzieło odnowy, pomyślane jako remedium na sytuację kryzysu pogłębianą wybuchem reformacji, stanowiło punkt zwrotny nie tylko w dziejach ustawodawstwa kościelnego, lecz również w dziejach samego Kościoła. Sobór ten ukształtował i zmienił oblicze Kościoła katolickiego jak żaden inny sobór powszechny poza Soborem Watykańskim II. Pozostałe sobory, mimo swego znaczenia, oddziaływały tylko na określone dziedziny życia Kościoła, odciskając na nich swe znamię. Sobór Trydencki nadał nowy kierunek i kształt całej epoce historycznej. To on ukształtował „katolicki Kościół konfesyjny”, nadał mu porządek i kształt w sferze doktrynalnej i dyscyplinarnej, a jego postanowienia prawne posiadały nade wszystko charakter reformacyjny. Poza podjęciem uchwał o podstawowym znaczeniu dla pracy i działalności Kościoła, jak nakaz rezydencji, zakaz kumulacji beneficjów, zakładanie seminariów duchownych, wprowadzenie obowiązkowej formy prawnej zawierania małżeństw czy reforma prawa zakonnego, Sobór wprowadził szereg ulepszeń dla pracy duszpasterskiej oraz instytucji zapoczątkowanych przez Stolicę Apostolską.

¹⁵² Zob. R. Sobański, *Europa obojga praw*, Katowice 2006, s. 79–86.